

22. Kharazishvili, Y., Kwilinski, A., Grishnova, O., & Dzwigol, H. 2020. Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability, 12 (21), 8953. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/21/8953>.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Варналій Захарій Степанович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

вул. Сержа Лифаря, 8а, кв. 89, м. Київ, 02222, Україна.

e-mail: vzs1955@gmail.com

ORCID iD 0000-0002-6654-8760

Researcher AAA-7256-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Варналий Захарий Степанович, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

ул. Сержа Лифаря, 8а, кв. 89, г. Киев, 02222, Украина.

e-mail: vzs1955@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Varnalii Zakharii, Doctor of Economics Sciences, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Professor of the Department of Finance.

Serzh Lifarya Street, 8a, apartment 89, Kyiv, 02222, Ukraine.

e-mail: vzs1955@gmail.com

УДК 330.8:655(477) «19»

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-97-113>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ КООПЕРАТИВНИМИ ТА ПРИВАТНИМИ ФОРМАМИ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ НЕПУ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ)

Костик Є. П.

Предметом дослідження є особливості державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах Нової економічної політики (НЕПу), а саме: монополізація й централізація видавничої галузі в Україні; запровадження системи політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури; адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів, щодо діяльності кооперативно-приватних видавництв; взаємовідносини кооперативних, приватних та державних видавництв.

Мета наукової статті полягає у дослідженні особливостей державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах НЕПу.

Методи дослідження. Усі компоненти дослідження базуються на основних принципах – науковості, історизму, об'єктивності, системності, розвитку, пріоритету конкретної істини, плюралізму, а також методах пізнання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, порівняльно-аналітичному, археографічному, ретроспективному, статистичному, системного та комплексного підходу.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу основні положення: історії України, економічної історії та історії економічної думки, історії видавничої галузі, праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері.

Результати роботи. У контексті означеної проблематики ми дослідили особливості державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах НЕПу, а саме: монополізація й централізація видавничої галузі в Україні; запровадження системи політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури; адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів, щодо діяльності кооперативно-приватних видавництв; взаємовідносини кооперативних, приватних та державних видавництв.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем економічної історії та історії економічної думки, історії видавничої галузі.

Висновки. Отже, дослідивши діяльність кооперативно-приватних видавництв, можна констатувати, що їхні взаємовідносини з державними видавництвами мали ситуативну суспільно-політичну парадигму, яка віддзеркалювала ставлення монопартійної системи до самодіяльних форм

підприємницької діяльності населення. Протягом 1920-х рр. тривало своєрідне «мирне» співіснування двох секторів видавничої діяльності, але спостерігалася тенденція до одержавлення кооперативно-приватних видавництв. Держава намагалася не допустити посилення ролі приватних і кооперативних форм. Запроваджуючи класифікацію видавництв, радянська держава прагнула монополізувати й централізувати видавничу галузь в Україні, запровадити систему політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури. Адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів були спрямовані проти кооперативних та приватних видавництв з декількох причин: усунути конкурента зі споживчого ринку книжкової продукції, унеможливити функціонування самодіяльної кооперативно-приватної системи в галузі поліграфії і друку, залучити їх до виконання державних замовлень ідеологічного спрямування, схилити до реорганізації на засадах і принципах державних об'єднань.

Ключові слова: Нова економічна політика, приватно-кооперативний капітал, державна монополія, централізація видавничої галузі, модель книговидавничої та книготоргівельної роботи, класифікація видавництв, державні видавництва, приватні та кооперативні видавництва, книготоргівельна мережа, політика держави у видавничій галузі, видавнича система, читацький попит, цільові дотації, система контролю цензурних органів.

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КООПЕРАТИВНЫМИ И ЧАСТНЫМИ ФОРМАМИ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ НЭПА (ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОБЛЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ)

Костик Е. П.

Предмет исследования – особенности государственного управления кооперативными и частными формами издательской деятельности населения в условиях Новой экономической политики (НЭПа), а именно: монополизация и централизация издательской отрасли в Украине; внедрение системы политико-идеологического контроля посредством цензуры; административно-судебные и идеологические мероприятия государственных органов по деятельности кооперативно-частных издательств; взаимоотношения кооперативных, частных и государственных издательств.

Цель научной статьи состоит в исследовании особенностей государственного управления кооперативными и частными формами издательской деятельности населения в условиях НЭПа.

Способы исследования. Все компоненты исследования базируются на основных принципах – научности, историзма, объективности, системности, развитии, приоритете конкретной истины, плюрализма, а также методах познания социально-экономических процессов общественного развития – анализа, синтеза, проблемно-хронологическом, сравнительно-аналитическом, археографическом, ретроспективном, статистическом, системном и комплексном подходе.

Методология проведения работы. В процессе исследования данной проблематики были взяты за основу основные положения: истории Украины, экономической истории и истории экономической мысли, истории издательской отрасли, труды отечественных и зарубежных ученых и практиков в данной сфере.

Результаты работы. В контексте данной проблематики мы исследовали особенности государственного управления кооперативными и частными формами издательской деятельности населения в условиях НЭПа, а именно: монополизация и централизация издательской отрасли в Украине; внедрение системы политико-идеологического контроля посредством цензуры; административно-судебные и идеологические мероприятия государственных органов по деятельности кооперативно-частных издательств; взаимоотношения кооперативных, частных и государственных издательств.

Область применения результатов. Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем экономической истории и истории экономической мысли, истории издательской отрасли.

Выводы. Следовательно, исследовав деятельность кооперативно-частных издательств, можно констатировать, что их взаимоотношения с государственными издательствами имели ситуативную общественно-политическую парадигму, отражающую отношение монопартийной системы к самодельным формам предпринимательской деятельности населения. В течение 1920-х гг. продолжалось своеобразное «мирное» сосуществование двух секторов издательской деятельности, но наблюдалась тенденция к огосударствлению кооперативно-частных издательств. Государство пыталось не допустить усиления роли частных и кооперативных форм. Внедряя классификацию издательств, советское государство стремилось монополизировать и централизовать издательскую отрасль в Украине, внедрить систему политико-идеологического контроля посредством цензуры. Административно-судебные и идеологические мероприятия государственных органов были направлены против кооперативных и частных издательств по нескольким причинам: устранить конкурента с потребительского рынка книжной продукции, сделать невозможным функционирование самодельной кооперативно-частной системы в области полиграфии и печати, привлечь их к выполнению государственных заказов идеологического направления, к реорганизации на принципах государственных объединений.

Ключевые слова: Новая экономическая политика, частно-кооперативный капитал, государственная монополия, централизация издательской отрасли, модель книгоиздательской и

книготорговой работы, классификация издательств, государственные издательства, частные и кооперативные издательства, книготорговая сеть, политика государства в издательской отрасли, целевые дотации, система контроля цензурных органов.

FEATURES OF STATE MANAGEMENT OF COOPERATIVE AND PRIVATE FORMS OF PUBLISHING ACTIVITY OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF THE NEP (THEORETICAL ASPECT TO THE STUDY OF PROBLEMS OF ECONOMIC HISTORY)

Kostyk Yevhenii

The subject of the research is the features of state management of cooperative and private forms of publishing activity of the population in the conditions of the New Economic Policy (NEP), namely: monopolization and centralization of the publishing industry in Ukraine; introduction of a system of political and ideological control through censorship; administrative-judicial and ideological measures of state bodies on the activities of cooperative-private publishing houses; relations between cooperative, private and state publishing houses.

The purpose of the scientific article is to study the features of state management of cooperative and private forms of publishing activity of the population in the conditions of the New Economic Policy.

Research methods. All components of the study are based on the basic principles - scientific, historicism, objectivity, consistency, development, the priority of concrete truth, pluralism, as well as methods for understanding the socio-economic processes of social development – analysis, synthesis, problem-chronological, comparative-analytical, archeographic, retrospective, statistical, systematic and integrated approach.

Methodology of the work. In the process of studying this issue, the main provisions were taken as a basis: the history of Ukraine, economic history and the history of economic thought, the history of the publishing industry, the works of domestic and foreign scientists and practitioners in this field.

Work results. In the context of this issue, we studied the features of state management of cooperative and private forms of publishing activity of the population in the conditions of the NEP, namely: monopolization and centralization of the publishing industry in Ukraine; introduction of a system of political and ideological control through censorship; administrative-judicial and ideological measures of state bodies on the activities of cooperative-private publishing houses; relations between cooperative, private and state publishing houses.

Scope of the results. The results of this study can be applied in the field of studying the problems of economic history and the history of economic thought, the history of the publishing industry.

Conclusions. Therefore, having studied the activities of cooperative-private publishing houses, we can state that their relationship with state publishing houses had a situational socio-political paradigm, reflecting the attitude of the mono-party system to amateur forms of entrepreneurial activity of the population. During the 1920s a kind of «peaceful» coexistence of the two sectors of publishing activity continued, but there was a tendency towards the stateization of cooperative-private publishing houses. The state tried to prevent the strengthening of the role of private and cooperative forms. By introducing the classification of publishing houses, the Soviet state sought to monopolize and centralize the publishing industry in Ukraine, to introduce a system of political and ideological control through censorship. Administrative-judicial and ideological measures of state bodies were directed against cooperative and private publishing houses for several reasons: to eliminate a competitor from the consumer market of book products, to make it impossible for the independent cooperative-private system to function in the field of printing and printing, to involve them in the implementation of state orders of an ideological direction, to reorganization on the principles of state associations.

Key words: New economic policy, private-cooperative capital, state monopoly, centralization of the publishing industry, model of book publishing and bookselling, classification of publishing houses, state publishing houses, private and cooperative publishing houses, bookselling network, state policy in the publishing industry, targeted subsidies, control system censorship authorities.

JEL Classification: L13, L16, L23, L50, L73, M10-12, M30, N10, N30.

Постановка проблеми. Зумовлена розвитком в Україні недержавних видавництв, функціонуванням організаційних форм приватної, акціонерної і кооперативної книготоргівлі, приватизаційними та реприватизаційними процесами в економічному житті суспільства, відтак і необхідністю вивчення історичного досвіду діяльності кооперативних, приватних та державних видавництв періоду НЕПу, з'ясування їх специфіки в умовах ринкових відносин. Досить важливою, як з теоретичної так і з практичної сторони, є дослідження державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах Нової економічної політики (НЕПу), а саме: монополізація й централізація видавничої галузі в Україні; запровадження системи політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури; адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів, щодо діяльності кооперативно-приватних видавництв; взаємовідносини кооперативних, приватних та державних видавництв [1, с. 5].

Ступінь дослідження проблеми. Довгий час ця проблема залишалася поза увагою істориків, тому, що містить суперечливі тенденції історичного розвитку тієї епохи. За радянської влади наукова проблема з питань створення кооперативних видавництв не досліджувалася хоча у деяких авторів про неї згадувалося – А. Козаченко, Г. Абрамов, В. Динкевич, Е. Добрий, Л. Гольденберг, А. Подгорнова, Н. Мальхин, Р. Машталіп ті ін.

У вітчизняній науковій літературі досить мало робіт, які б висвітлювали діяльність кооперативних видавництв побіжно ці питання вивчалися у працях таких авторів, як Т. Ківшар, С. Бабенко, М. Тимошик, В. Кізюн, Я. Ісаєвич, Є. Костик. Слід зазначити, що дана проблематика продовжує привертати увагу наукового співтовариства, тому є актуальною, адже окремі її аспекти залишаються невирішеними.

Мета наукової статті полягає у дослідженні особливостей державного управління кооперативними та приватними формами видавничої діяльності населення в умовах НЕПу.

Виклад основного матеріалу. Становлення кооперативної системи упродовж 1920-х рр. науковці умовно поділяють на три періоди: 1921-1923, 1924-1927, 1928-1929 рр. Це були роки формування, розквіту й насильницької руйнації кооперативних видавництв тоталітарним режимом. Малодослідженою залишається проблема взаємин кооперативних видавництв з державою та органами влади.

Уведення державної монополії на друковане слово відбулося відразу ж після остаточного встановлення радянської влади в Україні. Для посилення контролю над діяльністю кооперативних видавництв і одночасно зміцнення державних, ЦК КП(б)У на початку 1924 р. вирішує провести повну централізацію видавничої галузі, згідно з якою усі великі видавництва повинні були об'єднатися в єдиний центр. Але ця програма із самого початку була невдалою в силу того, що державний видавничий сектор не мав ефективної моделі книговидавничої та книготоргівельної роботи, що могло б призвести до книжкової кризи, до того ж самі видавництва, переважно кооперативні та приватні, не бажали такого «об'єднання». Тоді Політбюро ЦК КП(б)У у квітні 1924 р. прийняв нову резолюцією «Про положення видавництв, книготоргівлі й здешевлення книги», яка відміняла програму ЦК «Про об'єднання в єдине всіх видавництв». Резолюція пропонувала вважати за необхідне залишити лише три видавництва: ДВУ, кооперативне видавництво «Пролетарій», «Червоний шлях». Політбюро запропонувало відділу друку ЦК КП(б)У розмежувати сферу діяльності кожного видавництва, щоб не допустити між ними конкуренції.

Одночасно держава вирішує піти іншим шляхом – зміцнити позиції великих державних видавництв, які б об'єднали слабші (державні, кооперативні, приватні), створивши несприятливі умови для сильніших – приватних та кооперативних видавництв. У резолюції ХШ з'їзду РКП(б) (31 травня 1924 р.) «Про пресу» було запропоновано провести класифікацію видавництв [7, с. 43]. Особливу роль у цьому процесі повинні були відігравати партійні комітети, що мали впливати на роботу видавництв, на погодження їх планів і забезпечення ідеологічно витриманої літератури. Першим заходом до класифікації було укрупнення видавництв, натомість невеликих «Шлях освіти», «Знання», «Космос», «Плуг», кооперативного «Гарт» у 1924 р. створено велике радянсько-партійне видавництво «Червоний шлях» [42, арк. 3].

Укрупнення видавничої справи, як і книготоргівельної мережі, мало за мету максимальне зниження державних витрат за рахунок зменшення кількості дотацій [12, с. 142]. Однак і в цьому випадку чітко виявлялося намагання держави не допустити посилення позицій приватно-кооперативного капіталу. Закономірний процес класифікації видавництв в умовах державно-монополістичного соціалізму неминуче набував форсованого характеру. Класифікація видавництв розглядалася Радянською державою лише як передумова тотальної монополізації і централізації всієї видавничої системи в республіці. Політика держави у видавничій галузі об'єктивно не могла всебічно та повністю задовольнити інтерес читача. Соціалістична держава формувала читацький інтерес, регулювала характер і пріоритети попиту споживача, а також по можливості задовольняла його. Основне протиріччя розвитку видавничої системи в умовах НЕПу полягало в тому, що, з одного боку, держава була не в змозі задовольнити всю різноманітність читацького попиту, а з іншого – не могла допустити значного посилення позицій приватно-кооперативного капіталу, який намагався заповнити прогалини усупільненого сектора видавничої системи в республіці [12, с. 146].

Наслідком такої державної політики у сфері розвитку видавничої діяльності було допущення приватного капіталу лише в галузь видавництва тієї літератури, яка з точки зору ідеологічних та політичних кон'юнктурних міркувань відігравала другорядну роль. Одним із видів такої літератури була дитяча. Проте навіть у сфері видання цієї літератури державна політика з точки зору інтересів читача була непослідовною. Безперечно, що видання дитячої літератури, яке не підкріплювалося достатніми держдотаціями, для більшості усупільнених видавництв було економічним тягарем, оскільки ціни на цю літературу директивно знижувалися. Цільові ж дотації видавництвам, які займалися випуском дитячої літератури, часто використовувалися не за призначенням. Вони, як правило, йшли на прискорення видання ідеологічної та політичної літератури, терміни та якість випуску якої суворо регламентувалися вищим партійним керівництвом республіки. У той час як усупільнений сектор майже не звертав особливої уваги на видання дитячої літератури, особливо для дошкільного віку, приватні та кооперативні видавництва (Міріманов, «Світоч», «Радуга», «Час», «Космос», «Книгоспілка», «Рух» та ін.) заповнили ринок безліччю надзвичайно дешевої багатотиражної дитячої книжки. Відсутність господарчого натиску, бюрократичних перешкод, знання ринку та орієнтація на нього обумовили перевагу приватних та кооперативних видавництв над усупільненими щодо швидкості випуску літератури.

Подібне становище було і з сільськогосподарською літературою. Так, у постанові Раднаркому УСРР від 23 грудня 1928 р. «Про видання та розповсюдження сільськогосподарської літератури» зазначалося про необхідність видання технічної й агрономічної літератури на 1928/1929 р., використовуючи не тільки Держвидав, а й кооперативні видавництва «Український робітник», «Пролетарій», «Книгоспілка» та ін. [13, с. 209].

Процес концентрації в середині 20-х років стосувався не лише видавничої, але й книготоргівельної мережі українських видавництв. Згідно з рішенням наради центральних видавництв при підвідділі Агітпропу ЦК ЦКП(б)У

від 1924 р. з питань скорочення книжкової торгівлі були збережені магазини в таких містах: за ДВУ залишалися магазини в усіх губернських містах; за видавництвом «Путь просвещения» – у Києві, Харкові та Катеринославі; за кооперативним видавництвом «Книгоспілка» – тільки в Харкові, Києві та Одесі; за «Молодым рабочим» – лише в Харкові. Цим же рішенням було категорично заборонено партійним, громадським, кооперативним видавництвам передавати представництва та контрагентства приватним особам. В окружних пунктах кількість магазинів не повинна була перевищувати двох, які б належали виключно кооперації [45, арк. 10].

Наприкінці 20-х рр. з боку державних органів розпочався тотальний натиск на діяльність кооперативних та приватних видавництв. 1928-1929 рр. стали періодом повної ліквідації приватних видавництв, кооперативні продовжували ще існувати, хоча влада гостро критикувала їхню діяльність, ставлячи в докір прорахунки всієї видавничої галузі. У постанові ЦК КП(б)У від 28 лютого 1929 р. «Про поширення української книги» кооперація була звинувачена в неефективній роботі з розповсюдження української книжки. А вже згідно з проектом Агітпропу ЦК КП(б)У, направленим до секретаріату, у 1930 р. в Одеському окрузі скорочувалося 5 видавництв, у Київському – 21, Дніпропетровському – 7, Харківському – 18, в основному, то були приватні та кооперативні видавництва [12, с. 149].

21 серпня 1930 року РНК УСРР видає постанову № 148 «Про державне видавниче об'єднання УСРР» [22, с. 144-148], яке мало за мету організувати загальне керівництво та планування державною видавничою справою УСРР, розповсюджувати друковані твори, а також торгівлю допоміжним крамом. З появою ДВОУ всі провідні видавництва УСРР, серед яких були й кооперативні, увійшли до загальнодержавної видавничої системи [17, с. 284-286]. Але цей крок значно скоротив обсяг друкованої продукції, що негативно вплинуло на книжковий ринок.

Відразу ж після утворення ДВОУ кооперативне видавництво «Книгоспілка» направило до ЦК КП(б)У доповідну записку, у якій намагалося аргументувати недоцільність свого закриття. В Україні кооперація, лідером якої була «Книгоспілка», зайняла у видавничій діяльності друге місце після ДВУ. «Книгоспілка» організувала поширення книжки на принципах держрозрахунку без держдотацій, а кооперативний книготорг зайняв перше місце за обсягом постачання населенню друкованої продукції. На цій базі видавництво розгорнуло систему підготовки кадрів для книготоргівельної мережі. Незважаючи на це, видавництво було реорганізоване у Воукоопкнигу і діяло, як одне з одиниць ДВУО. Основною її роботою була торгівля зошитами. В умовах пріоритету «Книгоспілки» в багатьох галузях видавничої діяльності, згідно з логікою партійного керівництва, створення ДВОУ призводило до паралелізму з усіма впливаючими із цього негативними наслідками. Саме тому вище політичне керівництво республіки проігнорувало той факт, що створення ДВОУ (особливо в галузі книгрозповсюдження) призведе до непотрібного паралелізму, зайвих великих державних витрат, вилучення обігових коштів більше, ніж на 4 млн. крб.

Отже, політика держави щодо кооперативних видавництв відображалася в постановах, інструкціях та рішеннях комуністичної партії. Цей процес мав спланований початок і своє логічне завершення. Через усю діяльність видавництв з кооперативною формою управління проводиться планова систематизація, довершенням якої стало повне їх одержавлення.

Класифікація та централізація видавничої справи в республіці негативно відобразилися на діяльності кооперативних видавництв, разом з тим стало важливою передумовою для посилення над ними партійно-державного контролю. Паралельно із цим у галузі видавничої діяльності поступово формувалася, набирала сили і вдосконалювалася система цензурного нагляду. Ще на початку 1920-х рр. із цією метою були створені відповідні органи: Центральне управління в справах друку, Головліт, Головмистецтво, Головрепертком, ДНМК, ЦМК, що підпорядковувалися Наркомосу УСРР. Певні цензурні повноваження мала й інша група державних органів влади – Бюро радянсько-партійних та громадсько-кооперативних видавництв, Відділ преси, Агітпроп, що знаходились у відомстві ЦК КП(б)У. На формування політичної цензури в СРСР вплинуло ряд факторів: насаджування та панування офіційної ідеології, рішуча непримиримість до інакodomства, прагнення до політичної та ідеологічної одноманітності, класовий підхід в оцінці будь-якої соціальної інформації як продукту різної за своїм спрямуванням інтелектуальної праці. Художні твори, наукові праці передусім розглядалися під кутом зору «ідеологічної витриманості», від чого залежало бути чи не бути їм надбанням громадськості [1, с. 75-76].

Посиленню політизації всіх установ освіти і культури, видавничої галузі сприяло заснування Головополітосвіти. Згідно з резолюцією X з'їзду РКП(б), Головополітосвіта була віднесена до загальної системи Наркомосу, який затверджував її організаційний план і контролював його виконання, погоджував її роботу з іншими органами Наркомосу [21, с. 109]. Завдання, що були покладені на Головополітосвіту – це контроль, керівництво і сприяння в справі антирелігійної агітації і пропаганди серед населення, шляхом видання журналів, книг, підручників та ін. До складу Головополітосвіти увійшли політико-просвітній відділ Наркомосу (колишній відділ позашкільної освіти), Центральна партійна школа та Всеукрдержвидав. На місцях засновувалися Губполітосвіти та Повітполітосвіти, що здійснювали політико-просвітницьку роботу за інструкціями Головополітосвіти.

У травні 1922 р. було запроваджено цензуру видовищ («з метою встановлення дійсного систематичного й регулярного контролю всіх видів публічних видовищ та зборів, а також демонстрацій мистецтв...»), при цьому ніякої творчості місцеві цензурні органи не проявили, а просто було прийнято рішення Головополітосвіти УСРР про розповсюдження дії відповідних наказів Головополітосвіти РРФСР на територію України. Заборонялася демонстрація творів антирадянського, релігійно-містичного, порнографічного та націоналістичного змісту. На засіданні малої колегії Головополітосвіти 26 грудня 1922 р. розглядалося питання про практичні заходи боротьби з

розповсюдженням антирадянської літератури. Члени колегії ухвалили посилити адміністративний тиск на видавництва, зобов'язавши взяти їх пайовиками Головополітосвіту, Держвидав, КСМУ та «Книгоспілку», предметом особливої уваги яких мала стати радянська література [27, арк. 1].

Подальшій цензурі в книжковій справі безпосередньо з боку Всеукрдержвидаву сприяла постанова Раднаркому УСРР «Про об'єднання діяльності редвидатвідділів наркоматів і центральних установ України» (липень 1921), що закріплювала за Всеукрдержвидавом право на «виключний нагляд і контроль» за випуском наукової, художньої, педагогічної навчальної дитячої і та ін. літератури. З метою нагляду та контролю за всією друкованою продукцією Всеукрдержвидав мав складати єдиний план для всіх видавництв. Всеукрдержвидав отримував також право контролю за торгівлею творами друку, що видавалися, націоналізувалися, а також ввозилися до України.

На початку 1920-х років державна цензура стала більш удосконаленою і мала чітко збалансовану систему контролю, який поширювався на культурне життя УСРР, у тому числі й на видавничу галузь. Серед цензурних органів особливу увагу привертає Центральне управління у справах друку (ЦУД). Стосовно дати створення цього цензурного органу існують певні протиріччя, зокрема В. Масненко вважає, що ЦУД виник набагато раніше, а саме: 29 серпня 1922 р., цієї ж дати дотримується і Т. Ківшар. Хоча згідно з архівними даними поява ЦУДУ офіційно припадає на 19 вересня 1922 р., а вже в постанові ВУЦВК «Про введення в дію кодексу законів про народну освіту» від 19 грудня 1922 р. зазначалося, що з метою об'єднання всіх видів цензури друкованого виробництва та достатнім забезпеченням державно-політичного контролю над видавництвами і розповсюдженням друкованої продукції затверджується Центральне управління у справах друку при Головополітосвіті УСРР. Керував роботою цього цензурного органу «ярий» комуніст С. Сова-Степняк, а секретарем у нього був Л. Каменєв [30, арк. 115].

Перед ЦУДом ставилися суто ідеологічні завдання – забезпечувати «державний політичний контроль» над видавництвами й розповсюдженням друкованих видань, «ідеологічну диктатуру пануючого класу», посилити «гарантії перемоги пролетаріату на ідеологічному фронті». Як зазначив голова ЦУДУ Сова-Степняк, «ЦУД є тим органом, за допомогою якого пролетарська влада почала вести боротьбу проти наступу буржуазії» [30, арк. 115]. Цензурному нагляду підлягала вся друкована продукція, що виходила в державних, кооперативних і приватних видавництвах окрім видань партійних та державних органів. ЦУД видавав дозвіл на друкування усіх видів друкованої продукції. Для його отримання до управління надсилалися рукописи. Рукопис, що надходив до ЦУД, проходив потрібний контроль: політредактора, завідувача літературним відділом та керівника управління. Обов'язковим був і супровідний цензурний нагляд [18, с. 82].

Кооперативні видавництва дозвіл на друк отримували від цензора, особливо це стосувалося видань із «чорного списку». Так, 8 вересня 1923 р. кооперативне видавництво «Друкар» звернулося до ЦУДУ з проханням надати дозвіл на друк 50 тис. примірників читанки І. Лубенця, на що цензори погодилися [29, арк. 211]. 28 лютого 1924 р. був наданий дозвіл видавництву «Пролетарій» на друк таких книг: «Весь Харків» та «Харьков у кармане» [31, арк. 203].

Не завжди Центральне управління у справах друку дозволяло кооперативним видавництвам працювати. Так, у 1923 р. почало формуватися нове кооперативне видавництво в Харкові під назвою «Сміх», яке планувало видавати гумористичний журнал «Жало», але цензор дозволу не дав [29, арк. 219]. Тоді замість видавництва постав лише журнал. Його організаторами були: літератор-сатирик, член КП(б)У Н. Резанов, співробітник місцевої газети, член РКП(б) П. Танков, журналіст, співробітник журналу «Барабан», безпартійний Д. Пчелін, співробітник гумористичного журналу «Будильник», «Стрекоза» Є. Ландишев, співробітник місцевої газети, колишній співробітник журналів «Бич», «Бомба» Н. Яков – обидва безпартійні. Діяльності «Жала» перечило ДПУ, що було категорично проти створення подібних часописів, тому що вони погано піддавалися цензурі [29, арк. 196].

ЦУД повністю контролював видавничу галузь, знав про друковану продукцію, її наклад, про видавця, відстежував усі об'єкти, які були пов'язані з видавничою діяльністю. Якщо якусь інформацію було приховано з боку видавництва, то відразу ж на його адресу надходили листи від Центрального управління з вимогою про пояснення допущеного факту. Кооперативне видавництво «Пролетарій» мало право в будь-якому регіоні УСРР видавати свою продукцію, але на початку 1923 р. в Криму, який не належав до УСРР, опублікувало праці Я. Окуньова «Рождество, страсти и воскресение богов», та Н. Бухаріна «От крушения царизма до падения буржуазии», порушивши норми закону, тому правління звітувалося й вибачалося перед ЦУД.

Найпевніше почувало себе Державне видавництво України (ДВУ), створення якого припадає на січень 1922 р. [19, с. 54]. ДВУ завжди мало переваги над іншими видавництвами. У листопаді 1923 р. Держвидав повідомило ЦУД, що бажає видати чергову читанку І. Лубенця, яку зголосилося видрукувати кооперативне видавництво «Друкар», посилаючись на пункт 9-тий інструкції РНК УСРР «Про порядок видання підручників та навчальних посібників» [29, арк. 176]. Ця інструкція давала виняткове право ДВУ друкувати будь-яке видання, яке мало попит на книжковому ринку, навіть якщо воно належало іншому видавництву, особливо приватному чи кооперативному.

Державне видавництво України постійно давало про себе знати своїм конкурентам, насамперед, кооперативним видавництвам. 30 листопада 1923 р. до ЦУДУ надійшла скарга від ДВУ, яке звинувачувало його в недотриманні декрету Наркомосу «Про видання підручників», у порушенні ним чинного законодавства. Справа в тому, що ЦУД дозволив кооперативному видавництву «Пролетарій» видати на пільгових умовах підручники, наклад яких перевищував норму та ліміт для «Пролетарія». Серед них виявилися підручники

Крубера «Географія Європи» – наклад 25 тис. прим.; Вахтерова «Мир в розповідях» – (25 тис.), Троянівського «Природознавство» – (40 тис.). ЦУДу змушений був давати пояснення Держвидавду.

Розбудовуючи «контрольно-ревізійну» бюрократичну систему у видавничій галузі, влада зіткнулася із кадровою проблемою, тому що кадри не відповідали її вимогам. Тому 5 січня 1923 р. Колегія Наркомосу постановила: «Дозволити Центральному управлінню в справах друку провести перегрупування своїх центральних і місцевих кадрів та проводити постійний перегляд і видачу дозволів на друк літературних творів» [27, арк. 5]. Підбором кадрів займалися вищі партійні органи. Архівні документи дозволяють з'ясувати, хто очолював радянську цензуру 1920-х рр. Начальником ЦУД у серпні 1922 р. було призначено І. Кулика. На цій посаді він пропрацював до жовтня 1923 р. Декілька разів очолював цензуру С. Сова-Степняк (у 1922, 1923, 1924 рр.). Керували нею також М. Кравченко (1922 р.), М. Ікс (1924 р.), В. Люксембург (1925-1927 рр.), П. Фалькович (1928 р.), М. Агуф (1929 р.). У резолюції ЦК РКП(б) від 18 червня 1925 р. «Про політику партії в галузі художньої літератури» зазначалося, що партія повинна піклуватися про «ретельний» підбір осіб у тих установах, які видають справами преси, щоб забезпечити «правильне, корисне і тактичне керівництво нашою літературою» [17, с. 295].

У нормативних документах влади закладався упереджений підхід до суб'єктів видавничої діяльності. Так, у циркулярному листі за підписом наркома освіти В. Затонського і начальника ЦУД І. Кулика рекомендувалося по-різному ставитися до «ворожих» та лояльних видавництв. В окремих випадках, коли не могли знайти формального приводу для заборони або вилучення видання, пропонувалося скоротити наклад до мінімуму [18, с. 83].

Щорічно голова ЦУДу звітував про проведену роботу перед Колегією Наркомосу. Так, 3 липня 1923 р. нею був заслуханий звіт голови ЦУДу І. Кулика. Виявилось, що за період з 1917 р. по 1922 р. в Україні було видано українською мовою 3 353 найменувань. «Українське друковане слово здавна вважалося зброєю дрібно буржуазної антирадянської ідеології, – зазначав він, – за період революції радянська влада не змогла вирвати цю зброю з рук шовіністів» [27, арк. 31]. Неважко помітити особливу увагу радянських цензурних органів саме до української книжки. Ще в серпні 1922 р. ЦК КП(б)У розіслав декілька циркулярних листів, де наполегливо «втлумачувалася» думка про необхідність посиленого ідейного контролю за літературою, виданою українською мовою, позаяк вона, мовляв, «є просякнутою шовіністичним духом». Про те, як здійснювався цей контроль на практиці, розповів на квітневому (1925 р.) пленумі ЦК КП(б)У О. Шумський: «До рішень XII з'їзду лінія була ясною й простою – наш ЦУД і його відділення на місцях були скупі на видачу дозволу друкувати те, що їм надсилалося українською мовою, а наші видавництва та редакції без церемоній «відправляли до кошика» значну кількість рукописів українською мовою» [18, с. 86].

Серед тих видавництв, які видавали українську книжку, на перше місце голова ЦУДу І. Кулик поставив Держвидав, на друге – кооперативне видавництво «Рух». Останнє було організоване українськими політичними партіями. Навіть на початку 1920-х рр. керівництво здійснювали колишні українські есери. Голова ЦУДу І. Кулик підкреслив, «...що на час звітності у видавництві «Рух» уже працювало два комуністи, але вплив їхній там був непомітний. Велика кількість паїв видавництва знаходилася в руках установ та організацій, що керувалися комуністами – Українбанку, Кустарспілки, Сільського господаря, і тому завоювати апарат видавництва було не так важко...» [27, арк. 31]. На третьому місці знаходилося кооперативне видавництво «Друкар», яке також належало до категорії дореволюційних. Роботою видавництва керували колишні соціал-федералісти (П. Балицький, Е. Балицький, І. Лубенець, Х. Литвинович, В. Маяковський) [32, арк. 24], усі були позапартійні і зарекомендували вони себе тим, що видали 100 тис. примірників букваря Ч.І. Лубенця та ряд молодіжної літератури. Четверту сходинку посідало кооперативне видавництво «Книгоспілка», що видало близько 20-ти примірників книг українською мовою, але його правління представляли комуністи. Звітуючи перед членами Колегії Наркомосу, І. Кулик зауважив, що: «...такі видавництва, як «Рух», «Друкар», «Слово» – це три кити на яких тримається українська спільнота. У видавничій галузі вони успішно конкурують з Держвидавдом, що, безперечно, створює велику загрозу завоювання ними масового читача, але деякою мірою ЦУД упровадив, а саме: він увів нові видавництва, керівництво якими здійснюють комуністи: «Гарт», «Червоний шлях» та ін...» [27, арк. 31]. На ці видавництва покладалося завдання створити «нездорову» конкуренцію для вище згаданих видавництв і поступово витіснити їх з книжкового ринку. Для забезпечення книжкового ринку україномовною літературою працювало видавництво «Рух», але його та інші («Друкар», «Слово») контролювали чиновники ЦУДу. Великі кооперативні видавництва поглинали малі, відтак на початку 1930-х рр. залишилися «Пролетарій», «Книгоспілка», «Український робітник», «Рух». Вони виявилися повністю підконтрольні державним структурам, тому реальної конкуренції державним видавництвам не створювали.

ЦУД також здійснював контроль над закордонною літературою. На кордонах були присутні представники, котрі переглядали всю друковану продукцію. 9 січня 1923 р. ЦУДом було встановлено порядок перегляду рукописів та друкованих видань, що надходили із-за кордону, згідно з вимогами якого дозволялося затримувати рукописи не більше 3-х днів, мінімальна переглядів вважалася 4 аркуші – 2 рукописних і 2 друкованих (тимчасово аркушем вважався цілий твір). Видавнича продукція переглядалася політредакторами. На той час цю посаду обіймали П. Шаховитський, М. Крамар, Г. Словенко, А. Гальперин, котрі повинні були переглядати 10 аркушів на тиждень [27, арк. 9]. Якщо видавництво бажало прискорити процес доставки книг із-за кордону, то воно могло одержати дозвіл Центрального управління. Наприклад, 20 квітня 1923 р. кооперативне видавництво «Книгоспілка» попросило ЦУД дозволити ввезти з-за кордону книги, при цьому було зазначено, що буде

створена спеціальна комісія з представників Центрального управління у справах друку [29, арк. 168]. Кожну книжку перевіряли, згідно з вимогами цензури. 6 грудня 1924 р. цензор надав дозвіл «Книгоспілці» переслати до Нью-Йорку громадянину У. Шевцову по одному примірнику творів: Бомарше «Весілля Фігаро», В. Винниченка «Молода кров», «Чорна пантера», «Панна Мара», «Голота», Ю. Яновського «Жертви», І. Тобілевича «Сава Чалий», І. Карпенка-Карого «Батькова казка» та ін. [30, арк. 797].

Як свідчить Ю. Тищенко, основним замовником закордонної літератури була «Книгоспілка», але книг із-за кордону надходило дуже мало, в одному-двох промірниках. Багато з них не доходили до читача через цензуру, бо отримували тавро – «контрреволюційна». До таких книг було віднесено тоді: «Ілюстровану історію України» М. Грушевського, «Чужиною» О. Олесья, «Історія України» Д. Дорошенка, «Початкова географія» І. Рудницького, «Читанка» А. Крушельницького, «Рідне писання» І. Огієнка. Навіть дитяча література була під суворим контролем, зокрема було заборонено ввозити дитячі книги П. Оранштайна, бо в них згадувалося про царя, та «Граматику» М. Сімоловича, у якій виявили молитви. Тоді як за кордоном знаходилося значна кількість українських видань, тільки у Відні-Берліні (1923 р.) – 40 назв. Видавці вживали всіх заходів, щоб «пустити» книги в Україну. Погоджувалися вони й на те, щоб книгу дати в кредит, навіть самі погоджувалися її перевозити, але: «... так званий українсько-радянський уряд довів, що книжка українська в Україні не бажана... Окрім цензурних установ, порівняно з якими колишня царська є немовлям, уряд установив мито, яке унеможливило перевіз книжок, бо перевищувало продажню вартість книги», – у своїх спогадах пише Ю. Тищенко [23, с. 130-131]. Тобто, перед українськими видавництвами цензурою було створена штучна «завіса», що унеможливлювала проведення торгівельних операцій за кордоном. Хоча А.В. Блюм вважає, що в роки НЕПУ орієнтовно протягом п'яти років (1922-1927 рр.) невелика частина емігрантських видань все-таки «проходила» через кордон, принаймні, цензори, забороняючи видання, давали письмове пояснення про причину заборони. А вже з 1927 р. цензори затримували майже всю емігрантську літературу без усіляких пояснень [2, с. 180-181].

Для того, щоб за кордоном провести якусь операцію, видавництву необхідно було обов'язково отримати ліцензію, яку видавав народний комісаріат зовнішньої торгівлі УСРР. Разом з ліцензією Наркомзовнішторг визначав, яку літературу можна закуповувати видавництву, а яку ні, у плані закупівлі канцтоварів, паперу, устаткування для друкарень також необхідно було отримати дозвіл Наркомзовнішторгу, але тут не було проблем із цензурою [44, арк. 55]. Труднощі для кооперативних та приватних видавництв створював сам процес отримання ліцензій, що тривав від 7 до 10 днів (ліцензія надавала право видавництву за кордоном проводити операції з купівлі-продажу друкованої продукції). Малоефективна робота поштових відділень затримувала надходження книг на декілька місяців [43, арк. 304].

Згідно з постановою РНК УСРР від 4 квітня 1923 р. «Про конфіскацію, належної вилученню з продажу й розповсюдженню друкованої продукції», література, що була видана Держвидавком, передавалася для переробки на паперові фабрики під наглядом політконтролю ДПУ, продукція, вилучена з інших видавництв та приватних осіб, зберігалася до наступних розпоряджень. «Інструкція по вилученню шкідливої літератури з книжкових магазинів, бібліотек, читалень...», розіслана губвідділам у справах друку 1 липня 1924 р., зобов'язувала обов'язково складати списки вилучених книг і надсилати їх до ЦУДУ на затвердження, і лише після цього її знищувати. Кошти, що були вторговані від ліквідації сконфіскованих творів друку, належних державним, партійним, профспілковим та кооперативним видавництвам, надходили на зміцнення економічного розвитку цих видавництв, а від приватних – до бюджету держави [8, с. 252]. Це дало право ЦУДУ на початку 1923 р. розпочати тотальну роботу з вилучення контрреволюційних книг, особливо українських. Так, згідно з висновками комісії, в яку входили Ф. Павлик – голова Волинського відділення губполітосвіти, О. Шумський – голова Волинського губвідділення ДПУ, І. Розтоцький – голова Волинського губкому Агітпропу, нею було проведено огляд діяльності відділення кооперативного видавництва «Друкар» – на Волині та виявлено й вилучено книги Спекторського «Про основи державного права» – три примірники, Самойленка «Збірник поезій України 1884-1917 рр. « – теж три, Б. Грінченка «Іван Виговський, його життя й діяльність» – три, Слісаренко «Про державний лад» – чотири, І. Огієнка «Революція духу» – п'ять. Усі вилучені книги Комісія передала відділенням Губполітосвіти у Волинській губернії. Така участь спіткала майже всі кооперативні та приватні видавництва УСРР. Зокрема Донецьким відділенням ЦУДУ станом на 26 квітня 1923 р. було вилучено 2 013 книг, серед них 647 віднесли до групи книг антирадянського характеру. Усього за 1923 р. було допущено до друку книг і брошур у кооперативних видавництвах – 275, заборонено – 65, періодичних видань відповідно – 439, заборонено – 97 [30, арк. 118].

До створення ЦУДУ значна частина цензурного контролю зосереджувалася в надзвичайних органах: ВУЧК і ДПУ. У нових умовах відбувся формальний розподіл функцій між ЦУД і ДПУ. Центральне управління у справах друку мало займатися лише попереднім контролем. Супровідний контроль, інспекційна перевірка книгарень, книжкових складів, конфіскація і знищення «ворожої» літератури залишалися в компетенції ДПУ [18, с. 84]. Така ситуація призводила до виникнення непорозумінь, навіть конфліктів. Фактично, між двома охоронними інституціями розгорнулася конкуренція. А це, у свою чергу, обернулося подвійним цензурним тягарем для видавництв. Друкарні й видавництва повинні були по кілька разів узгоджувати свої виробничі плани то в органах ЦУДУ, то ДПУ, надсилати туди значну кількість віддрукованих примірників для отримання візи [40, арк. 201]. Та й самі члени ЦУДУ, особливо тих відділень, що знаходилися на периферії, також не розрізняли функцій свого відомства і ДПУ, центру постійно їх доводилося роз'яснювати. Так, 4 січня 1924 р. повідомив Київський губвідділ у справах друку про те, що дозвіл на відкриття книжкової торгівлі видається

губвідділом управління, а щодо губвідділу друку, то він бере лише на облік книжкову торгівлю, а фактичний контроль книжкового підприємства ведеться політконтролем ДПУ [32, арк. 2].

У березні 1923 р. видається директивний документ за підписами голови ДПУ УСРР В. Балицького і начальника ЦУД І. Кулика, у який вносяться корективи до функцій обох відомств. Тепер супровідний контроль також передається ЦУДу, цензурні органи і політконтроль ДПУ не підпорядковуються один одному. Для узгодження спільної діяльності передбачалося, що представники політконтролю ДПУ повинні включатися до складу місцевих управлінь у справах друку. Так відбувався процес зрощування цензури і політичної поліції. Згідно з новою інструкцією діяльність ДПУ зводилася лише до виконавчих функцій. Органи ЦУДу повинні були керувати попередньою і супровідною перевіркою, давати розпорядження щодо заборони розповсюдження, конфіскації та знищення літератури, а ДПУ – здійснювати фактичний контроль над видавничою діяльністю, виконувати запобіжні й репресивні дії. Але, на думку В. Маснека, ДПУ не поспішало скорочувати сферу своєї діяльності. Як зазначав у січні 1924 р. завідувач Катеринославським губернським управлінням у справах друку І. Дашевський, «за змістом інструкції політконтроль ДПУ є підсобним виконавчим органом ЦУДу, на практиці ж цього немає, і спостерігається іноді зворотне явище» [18, с. 81-90, 84]. Надалі партійне керівництво неодноразово зверталось до проблеми відносин цензурних установ і ДПУ. У липні 1924 р. секретаріат ЦК КП(б)У ще раз підтвердив передачу функцій контролю від ДПУ до ЦУД. Отже, Державне політуправління й надалі активно втручалось в цензурну політику. Особливо його роль зросла в 1930-ті роки.

Увага з боку цензорів приділялася членам КП(б)У, які працювали в подібних виданнях. Наприклад, 13 вересня 1923 р. підвідділ друку Агітпропу ЦК КП(б)У повідомив ЦУД, що комуністи Н. Резанов і П. Танков не повідомляли про свою діяльність у контрреволюційному журналі «Жало», не було в них і дозволу на роботу в ньому, тому мали понести кримінальну відповідальність. Участь комуністів у приватних та кооперативних виданнях допускалася лише як виняток, з дозволу відповідних партійних комітетів [21, с. 119]. Подібні ситуації зустрічалися досить часто, особливо «нестабільним» був Київський регіон, де зустрічалися випадки подібної «зради» навіть з боку представників цензури. Так, 31 січня 1924 р. голова ЦУДу повідомляв, що: «Київщина багата видавництвами, книжковими магазинами, а отже потребує пильної уваги з боку цензури. Особливо слід звернути увагу щодо різних літературних течій, як «Панфутуристи», «Гарт» та ін., тут потрібен суворий об'єктивний підхід і цілковита нейтральність, жодної пристрасті до органів і течій» [32, арк. 18]. Особливо це стосувалося членів КП(б)У, котрі працювали у приватних виданнях.

Система контролю цензурних органів все-таки не була довершеною і тому постійно велось її удосконалення. У другій половині 1920-х рр. було внесено зміни у функції ЦУДу. Так, постановою РНК УСРР від 28 лютого 1925 р. «Про заснування Комітету для нагляду за діяльністю видавництва і розповсюдженням друкованих творів при Наркомвнутторзі УСРР», він займався регулюванням господарсько-економічної та торгівельної діяльності громадських і приватних видавничих підприємств та організацій щодо видання, торгівлі і розповсюдження друкованих видань [9, с. 473]. У березні 1928 р. Комітет було ліквідовано, а натомість виник Комітет у справах друку Наркомторгу УСРР, який 27 січня 1930 р. реорганізували в Комітет у справах друку при РНК УСРР.

Положення про Комітет у справах друку при РНК УСРР передбачало планування та регулювання видавничої діяльності, координацію роботи паперової і поліграфічної промисловості, розповсюдження продукції видавничої галузі. Комітет мав організаційну структуру: голову, заступника голови та трьох членів, що призначалися урядом УСРР. Структура Комітету неодноразово змінювалась, ускладнювалась та розширювалась. У 1930 р. вона мала таку схему: управління, планово-економічна, книжкова, газетно-журнальна, паперова, поліграфічна, фінансово-звітна група, секретаріат, відділ кадрів, спецсектор. Здійснювала роботу Комітету 21 особа, які були розподілені по відділах. Кожен відділ очолювали консультанти та їхні помічники [46, арк. 5]. Комітет був безпосередньо підпорядкований РНК УСРР. Питання, що вимагали рішення в загальному масштабі, вирішувалися через Комітет у справах друку при РНК УСРР у Москві, а також через постійне представництво УСРР при РНК СРСР.

У кінці 1920-х рр. ЦУД активно взявся за діяльність кооперативних видавництв, що мала негативні відозви. Так, постановою Комітету у справах друку «Про розповсюдження масової літератури» від 30 листопада 1929 р. було зобов'язано кооперацію перебудувати свій апарат та методи книготоргівельної роботи. Разом із цим «Книгоспілка» та інші видавництва повинні були поставити на практичний ґрунт справу про перекваліфікацію наявних книгарських кадрів та підготовку нових [13, с. 267]. Тоді ж ЦУД з метою концентрації в руках одного кооперативного видавництва усієї кооперативної книготоргівельної мережі за «Книгоспілкою» закріпив право, згідно з яким видавництва проводили свою роботу на підставі генеральних угод з «Книгоспілкою». Постачання окружній мережі та великим районним місцям велось безпосередньо з видавничих комор за рахунок «Книгоспілки». До того ж видавництва, з якими «Книгоспілка» укладала угоду на закупівлю певної частини тиражу кожного видання, погоджувала з «Книгоспілкою» тиражі своїх видань. У той же час видавництва надавалося право контролю через своїх уповноважених над тими виданнями, що їх розповсюджувала кооперація. Але це був не крок до зміцнення системи кооперативних видавництв, а навпаки, до їх повного одержавлення та ліквідації. 12 серпня 1930 р. ЦУД згідно з проведеною ревізією прийняв постанову в якій зазначалося, що видавництва не спромоглися проводити свою діяльність згідно плану і в більшій мірі вели позапланову роботу, це говорить про те, що директиви Комітету про постановку планової роботи й організацію планових осередків не виконуються, а тому винні будуть притягнуті до відповідальності.

Видавництва у своїй торгівлі продовжували керуватися комерційними установками, що перечеило політиці держави. Особливо Комітет відзначав таких «злісних» порушників, як кооперативні видавництва «Книгоспілка», «Український Робітник» [47, арк. 41].

Доповнювало роботу цензури Головне управління у справах літератури та видавництва (Головліт), створене при Наркомосі УСРР згідно з положенням РНК УСРР від 22 червня 1922 р. [26, арк. 16], що діяло за принципами центрального апарату Головліта РСФРР [5, с. 22]. Головліт, на думку укладачів збірника документів та коментарів «История советской политической цензуры», повинен розглядатися не як поворот у відношенні до ідеології та культури, а як логічне продовження політики незаконної влади тоталітарного типу, яка відчувала страх перед свободою слова та думки [11, с. 8].

До основних функцій Головліту відносилася: перевірка рукописних і друкованих творів, періодичних та колекційних видань, фотографій, малюнків, карт, плакатів, видача дозволів на право видання, формування списків друкованих творів, заборонених до друку, видання правил, інструкцій, розпоряджень, що були обов'язковими для органів друку, друкарень, бібліотек та книжкових магазинів. Головліт забороняв видання та розповсюдження таких творів, які б агітували проти радянської влади, розголошували військову таємницю республіки, збуджували громадську думку шляхом розповсюдження неправдивих відомостей, провокуючих національний фанатизм, а також творів порнографічного характеру [26, арк. 16]. Завідуючого Головлітом призначала Колегія Наркомосу, а його двох помічників – відповідно Реввоенрада та ДПУ республіки. Місцеві органи Головліту відповідали центральним органам, хоча в губернських містах існували цензори, які призначалися губернським відділом народної освіти, а затверджувалися Головлітом [12, с. 165]. Упродовж другої половини 1920-х р. значно розширилися функціональні обов'язки Головного управління у справах літератури та видавництва. До вищезазначених додалися ще й такі: догляд за виконанням видавничих планів; розгляд питань про відкриття газет, часописів, книжкових видань, догляд за видавничою діяльністю, реєстрація окремих видань, вивчення книжкового ринку, вивчення літературних течій та характер друкованих творів України, бібліографічна розробка друкованої продукції УСРР та постачання книгосховищ республіки, що їх проводила Книжкова палата.

Дослідники виділяють два основні шляхи цензурної політики: адміністративне та судове переслідування, що виражається в призупиненні діяльності видавництв або окремих видань, скорочення тарифу, штрафні санкції та притягнення особи до відповідальності через суд. Інший метод – шлях ідеологічного тиску, вплив на редакцію через переговори, залучення до роботи надійних осіб, звільнення найбільш «ворожих» елементів. До Головліту надходила вся інформація про діяльність кооперативних видавництв, їхній склад працівників, характер роботи видавництва.

Деякі справи Головліт обговорював з Наркомосом, який очолював з 1927 р. М. Скрипник, а його заступниками були А. Приходько та Я. Ряпо [35, арк. 90]. 16 березня 1928 р. до М.О. Скрипника від Головліту надійшов лист з приводу видавничої діяльності новоствореного кооперативного видавництва «Культура и труд», головою правління якого був Н.М. Осипович. Видавництво ще не зареєструвало свій статут, але документація вже була подана до Головокооперкому, але його видавничий план був переглянутий Головлітом, ухваливши його загалом. Лише деякі пункти він вимагав змінити. Це стосувалося загальної типізації видавничої галузі, згідно з якою всі видавництва повинні видавати літературу лише одного стандарту, що був визначений державними органами. Наркомосвіти мав викласти міркування стосовно подальшої роботи видавництва «Культура и труд» [38, арк. 35], яке в 1928 р. планувало видавати книги за серіями: технічно-виробнича література; кустарні ремесла; довідники, конспекти, підручники за програмами загальноосвітніх курсів; біографії вождів пролетаріату; книги з єврейського питання; книги для вивчення іноземної мови.

Згідно із звітом Головліту найбільше друкованої продукції видавали в 1925 р. ДВУ та кооперативні видавництва «Пролетарій», «Книгоспілка», «Український робітник», «Рух». За видання українських класиків у 1925 р. «відповідально взялися» такі кооперативні видавництва, як «Книгоспілка», «Рух», «Слово». Так, у 1926 р. видавництво «Книгоспілка» видавала 20% дитячої літератури від усіх інших видань, адже в УСРР понад 85% цієї продукції надходило з Росії [33, арк. 30]. Але цензори відзначили одну негативну особливість: дитяча література погано редагувалася. У свою чергу «Рух», що видавав переважно українських класиків, серед них п'єсу Л. Старицької-Черняхівської «Останній сніг» Головліт визнав шовіністичною, а п'єси І. Карпенка-Карого – «Лиха іскра», «Чумаки», «Суєта суєт», «страшенно сентиментальними» із «загальною мораллю», нудними. П'єси нових авторів також піддавалися політичній ревізії. Зокрема робота Г. Хоткевича «Слово о полку Ігоревім», хоч і була написана досить талановито, вважалась ідеологічно невитриманою [33, арк. 44, 50].

Кооперативне видавництво «Пролетарій» у 1926 р. спеціалізувалося на виданні соціально-економічної та історичної літератури. Важливе місце у видавництві відводилося серії про «Червоне письменство». Робота велась у трьох напрямках: перевидання дореволюційної літератури, літературні переклади, друк сучасних авторів. І хоча Головліт відзначив напрямку діяльності видавництва, але зауважив, що «Пролетарію» необхідно було «проникнутись» у «Червону професуру» та Інститут марксизму-ленінізму і заручитися «серйозними» книгами з історії. Щодо перекладів, то Головліт визнав їх малокваліфікованими, особливо «буржуазних письменників» – Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Михайла Івченка, Андрія Паніва, Петра Ванченка, Євгена Плужника [4, с. 411].

Ураховуючи напрямку роботи кооперативних та приватних видавництв, у грудні 1926 р. Головліт заборонив їм видавати твори українських класиків, передавши цю справу Державному видавництву, яке мало зосередити навколо себе коло письменників [33, арк. 66].

У порівнянні з кооперативними видавництвами, з якими ще рахувалася цензура, особливого нагляду заслуговували приватні, яких у 1926 р. діяло в УСРР 11 – «Космос», «Омега», «Труд», «Слово» (напівкооперативне), «Час», «Сяйво», «Горно», «Маса», «Наука и просвещение», «Свет», «Видавництво Гінзбурга», що розташовувалися в Харкові, Києві, Полтаві, Одесі. Усі приватні видавництва Головліт поділив на дві групи: до першої потрапили ті, що переслідували виключно комерційні цілі, а до другої – ті, що об'єднували навколо себе літературно-політичні течії, відтак вважалися потенційно ворожими. Серед організаторів приватних видавництв зустрічалися прізвища М. Ніковського, М. Зерова, С. Єфремова, І. Могилянського, Атаманюка, Г. Хоткевича, Калиновича, Г. Голоскевича, М. Рильського, що уособлювали так звану «Київську групу». Вони, на думку В.К. Кізіяна, висловлювали незадоволення існуючим порядком, прямо боролися проти пролетарської ідеології, тим самим розкривали реалії буденного життя і показували читачеві, що не подобалося владним структурам.

Приватне видавництво «Час» було зареєстроване Київською Губекономрадою 8 грудня 1923 р., а його фундаторами виступали П.С. Синицький, Г.К. Мицюк, Я.А. Шеремецинський, усі були позапартійні [32, арк. 24]. Головліт вважав це видавництво контрреволюційним, що вдало використовувало прорахунки ДВУ. Так, за 1924-1926 рр. ним було видано 54 назви друкованої продукції. Однак Головліту не сподобався «Календар селянина», у якому були дані народження українських гетьманів, оголошення Універсалів УНР. Видавництво видрукувало «Кобзар» Т.Г. Шевченка та «Енеїду» І. Котляревського, тоді як видавництво «Слово», на чолі якого стояв академік Г.К. Голоскевич, а його членами були: П.П. Філіпович (Зорев) [20, с. 183], О.К. Дорошкевич, М.К. Зеров, С.О. Єфремов, А.В. Ніковський, Б.В. Якубський та ін., члени Головліту визнали націоналістичним. Воно із самого початку свого існування перебувало в «чорному списку» всіх цензурних органів і вважалося контрреволюційним, бо неодноразово його члени виступали проти ідеологічних основ радянської влади. Головліту не подобалося, що видавництво: «... робить спроби популяризувати активних контрреволюціонерів, ворогів радянської влади – видає книги М. Стебницького, колишнього міністра УНР, його малюють як борця українського народу, котрий загинув за часів диктатури пролетаріату, скаржаться, що радянська влада недооцінює таких діячів» [33, арк. 56]. Причина такого «розгулу», на думку членів Головліту, крилась у слабкості київського Окргліту, що складався з 3 осіб, у результаті: «...чисельні книжки з контрреволюційним змістом потрапляють на ринок. Інколи, видаючи книгу вони вміщували маленькі шифровки антирадянського характеру, так було в книзі про художника Г. Нарбута, де в самому кінці вставили примітку, що радянська влада забороняє завозити книги з-за кордону і тому повний огляд біографії вони не в змозі зробити...». Станом на 1926 р. видавництво «Слово» видало 7 книг: вірші М. Драй-Хмари та М. Зерова «До джерел», монографію С. Єфремова про І. Франка та ін.

На відміну від кооперативних, приватні видавництва основним чином займалися перекладом літератури, тому Головліт клопотав перед вищими органами влади про встановлення контролю за їхньою роботою. Заважали приватні видавництва і тим, що видавали дефіцитну технічну літературу. Так, у 1926 р. видавництво «Космос» видало серію «Технічна література», яка вміть була розкуплена, це видавництво наслідували інші [33, арк. 5]. Тоді Головліт поставив питання про створення державного технічного видавництва, яке б створило «нездорову» конкуренцію приватним видавництвам. Як свідчить Н. Колосова, «Видавати технічну літературу стало вигідно: попит на неї був великий, а на книжковому ринку її не вистачало» [15, с. 20]. Такі дії владою усіяло засуджувалися, видавнича діяльність цих видавництв піддавалася критиці, література, видана ними, визнавалася неякісною. Хоча А. Говоров згадує із слів очевидців протилежне і зазначає, що видання приватників у перші роки розбудови привертало увагу читача своєю зовнішністю, колоритом та тематикою, були краще оформлені, дешевші, на відміну від радянських видань. «... Золотой обрез, красные роскошные переплеты, хорошая бумага, иллюстрация – таков вкус имущего приобретателя книг» – писав у 1922р. літературознавець П. Жуков [3, с. 154].

Своїм безпосереднім завданням Головне управління у справах літератури та видавництва вважало перевірку та контроль друкованої продукції. Правдиво показує роботу цензури Ю. Тищенко: «Реквізовані книги від видавців повідбирано і зведено на указані пункти, де розподільчі установи мали дати їм раду, тобто, розподілити їх серед населення. Позвожено ці надбання в сирі льохи, в різні невідповідні місця, де, чекають так званих «розпределітелів», вони буквально гнили і нищились. Не додруковані книги, що вже були вискладені або в друкарських верстатах, знищено на місцях у друкарнях, ряд робітників... здебільшого без суду, порозтрілювано, як, наприклад Г. Чупринку, І. Петрушевського, М. Шапрана» [23, с. 124]. У 1925 р. було заборонено до друку твір Панаса Мирного «Жив – Жив», пояснюючи тим, що автор показав національно-релігійні настрої героя хлопчика-пастуха і говорив про розп'яття Христа Жидами, відтак на думку членів Головліту, він негативно впливав на світогляд. Критики зазнав і твір І. Котляревського «Ода про князя Куракіна», у якому, на переконання членів Головліту, проводилася феодальна ідеологія. Був заборонений і твір В. Златовратського «Белый старичок», що містив релігійно-містичний зміст, а збірник анекдотів М. Асхеновського визнали «міщанськими і не розумними анекдотами», казка «Червона шапочка» ідеологічно невитриману казкою [33, арк. 115].

На початку 1927 р. Головліт значно посилив контроль над виданнями кооперативних видавництв. У січні-лютому 1927 р. були заборонені вибрані твори О. Стороженка, передмову до яких написав С.В. Шамрай, хоча й були видані «Книгоспілкою» тиражем 5 000 примірників. Головліт запропонував доповнити передмову більш критичним аналізом історичних подій. Подібна ситуація склалася з творами П. Куліша, І. Франка. Особливо не сподобалося Головліту вступна стаття М. Дорошкевича, де автор звинувачував цензуру в

гальмуванні розвитку української науки [37, арк. 2-3]. 13 квітня 1929 р. Укрголовліт заборонив видавництву «Рух» друкувати роман В. Винниченка «Поклади золота» [34, арк. 5-6].

14 січня 1929 р. кооперативне видавництво «Пролетарій» просило Укрголовліт видати дозвіл на друк у власній друкарні таких видань: Л. Нітобург «Сыны и отцы» (16 друк. арк., накладом 5 000 прим.), В. Строменко «Плавні» (2 друк. арк., 5 000 прим.), М. Васильківський «Маршал Пілсудський» (2 друк. арк., 5 000 прим.), К. Фібіх «Весталка» (10 друк. арк., 5000 прим.). Цього разу цензор дав згоду на друк, але 9 квітня того ж року було відмовлено у друці брошур російською мовою про колишні російські партії, аргументуючи відмову тим, що ця література призначена для московського ринку, а також Головліту було незрозуміло, чому «Пролетарій» постачає московський ринок за рахунок паперового контингенту України. Тут ми бачимо не лише цензурний контроль державних органів, а й пряме втручання їх у справи кооперативу, який за своїми принципами був вільною у своїй діяльності організацією і мав право самостійно виходити на будь-який ринок, не питаючи дозволу.

Особлива роль у здійсненні контролю відводилася політредакторам, котрі здійснювали попередній контроль. На кожен рукопис, що викликав сумніви або вимагав значних змін чи поправок або заборонявся до друку, політредактор складав умотивований відгук, у якому викладав зміст і давав повний аналіз даного твору, а також указував місця, що підлягали вилученню чи переробці, або ж мотиви заборони. У свою чергу політредактор ніс усю повноту відповідальності за точність аналізу рукопису, і, якщо в надрукованому рукописі були знайдені політичні чи ідеологічні шкідливі моменти, що не були відмічені у відгуку, він ніс кримінальну відповідальність. Відгук разом з рукописом передавався на затвердження уповноваженого Головліту чи його заступника, який працював в галузі політконтролю. Якщо висновки про рукопис у вповноваженого Головліту (чи його заступника) співпадали з висновками політредактора, то дозвіл на друк рукопису підписував політредактор. Якщо рукопис чи відгук викликали сумнів, уповноважені чи його заступники самі ознайомлювалися зі змістом рукопису і вирішували його долю [14, с. 151]. Це ще раз підкреслює значення, якого надавали цензурні органи друкованому слову в період становлення тоталітарної системи.

Поширеним засобом цензурного тиску в ті роки була вимога супроводжувати твори «марксистською передмовою». Так було затримано Головлітом друк книжки українського поета М. Бажана, доки в текст редакторської передмови не була вміщена критична характеристика творчості поета. Тому звичними стають посилання в текстах на класиків марксизму, що негативно відбивалося на художній значущості творів. Тоді як завідуючий Укрголовліту К. Ломанов не заперечував видавництву «Пролетарій» друк «Записок доктора Армнека», але вважав, що йому слід додати до цього твору коротенький вступ з марксистською оцінкою роману та його характеристику доби і головних дієвих осіб. До передмови цензор ставився з особливою увагою, зокрема до тих, що були написані авторами із «сумнівною» репутацією. Так, підозрілою виявилася передмова В. Підмогильного до книги другої вибраних творів І. Нечуя-Левитського, де автор надав великого значення окремому епізоду з твору «Рибалка Панас Круть» у якому, на думку цензора, «тхне міщанством та антисемітизмом», а в думках В. Підмогильного скриті елементи націоналізму [33, арк. 111]. Під особливим наглядом Головліту була література про Володимира Ілліча. Заборонялися сумнівні і спекулятивні видання, що видавалися як приватними так і радянськими та кооперативними видавництвами [24, с. 113].

У другій половині 1920-х рр. Головліт, що змінив свою назву на Укрголовліт, повністю контролював видавничі плани кооперативних видавництв, указував, яку літературу і в якому обсязі друкувати. Так, згідно з постановою Укрголовліту від 28 серпня 1929 р. «Про редакційно-видавничий план «Книгоспілки» на 1929/30 р.» було прийняте рішення зменшити видання сільськогосподарської літератури на 67%. 8 жовтня поточного року було внесено зміни у видавничий план «Книгоспілки» із серії технічна література для дитячого віку, а також зобов'язано видати не менше 10 книг з питань «Культурної Революції». У видавничих планах видавництва «Рух» було визнано за недоцільне «включення» до видання дитячої бібліотечки, окрім цього, зобов'язано, щоб у передмовах до творів російських класиків «було притягнуто марксистські сили» [39, арк. 17, 19, 27].

У кінці 1920-х на початку 1930-х рр., щоб повністю контролювати видавничу роботу кооперативних видавництв, цензори ввели спеціальні посади при видавництвах – «уповноважені». Як свідчить А.В. Блюм, спочатку на цю посаду призначалися самі завідуючі видавництвами, які зобов'язані були мати одного заступника, на якого покладався фактичний контроль усією групою політредакторів видавництва. Поступово на цю посаду призначалися Головлітом окремі особи із числа працівників цензури [2, с. 34]. Так, 7 жовтня 1930 р. Літконтроль, завідуючим якого був С. Калюжний, призначає до видавництва «Пролетарій» на постійне місце роботи двох уповноважених його членів М. Шика та І. Аніканова. Уповноважені наділялися правами, які здійснювали контроль над видавничою роботою кооперативу, а також надавали дозвіл на друк того чи іншого видання. Цим самим державні органи посилювали контроль над видавництвом та друкованою ним продукцією.

З утворенням СРСР усі питання, пов'язані із цензурою, вирішувало союзне керівництво, доводячи на місце лише офіційну точку зору. У 1930 р. була проведена реорганізація Головлітів у всіх союзних республіках, їх функції розширювалися, створювався інститут уповноважених Головліту при всіх державних і громадських видавництвах, радіотрансляційних мережах, телеграфних агентствах, поштах та митницях [6, с. 81].

Сферою діяльності Центрального методологічного комітету (ЦМК) (виник у листопаді 1922 р. і діяв при Наркомосі УСРР) став контроль за видавництвами та рецензуванням навчальної літератури в галузі соціального, політичного та професійної освіти, згідно з наказом Наркомосу УСРР від 20 березня 1923 р. його очолював А. Машкін [28, арк. 5]. ЦМК складався з представників Методкомів соціальної, професійної та політичної освіти, займався розробкою та узгодженням питань, що стосувалися діяльності одночасно двох або трьох

Главків Наркомосу. Він складав видавничі плани, кошторис, забезпечував підручниками, переймався соціально-професійною та політичною освітою, керував справами видання та розповсюдження посібників [28, арк. 2-4]. Необхідно зауважити, що постанова РНК УСРР 1923 р. «Про порядок видання навчальних посібників» передбачала їх друк лише з дозволу ЦУДу та його місцевих органів, а також за висновками ЦМК. ЦУД зобов'язаний був разом зі своїми філіями передавати ЦМК одержані від авторів рукописи підручників у триденний термін. Особи, які були винні в порушенні цього положення, притягувалися до відповідальності, а видані ними посібники конфісковувалися. Рукописи необхідно було надсилати до ЦМК з відповідними рецензіями. Список рецензентів установлювався також ЦМК, але затверджувався Колегією Наркомосу. На переглянутій літературі Методком ставив позначки: «Рекомендовано», «Допущено», «До друку не допускається». Центральний методологічний комітет розглядав справи переважно принципового значення, вирішення яких відбувалося у трьох секціях: Методкомів соцвиху, політосвіти та профосвіти і чотирьох комісіях: навчальних планів та програм, підручників, суспільствознавства, наукової організації праці. Згодом кількість цих комісій поповнилася ще двома – у галузі художньої літератури та фізкультури. У березні 1929 р. постановою НКО УСРР було скасовано порядок, коли рішення про друк видавалися ЦМК безпосередньо видавництвам та авторам. Відтоді вказівки про рецензування книжок для ЦМК стали надходити лише від Головліту [12, с. 174].

15 травня 1925 р. вийшла постанова РНК УСРР «Про реорганізацію НКО УСРР», згідно з якою при Колегії НКО створювався новий орган – Державний науково-методичний комітет (ДНМК), на який покладалося завдання об'єднати методологічні комітети управлінь. Головні комітети соцвиху, профосвіти, спецнаук та Головлітосвітній як орган колегіального керування народної освіти було скасовано, а керівництво зазначених комітетів, зорганізували в одноосібне управління [10, с. 142]. На початку 1926 р. ДНМК (на той час його очолював заступник Наркомосу Я.П. Ряппо) значно активізував свою «цензорську» роботу. При ньому діяли такі комісії: кваліфікаційна, художня, комісія з роботи над підручниками, а також спеціальна комісія, що займалася складанням дитячої енциклопедії. ДНМК мав секції – Наукпедкому – головою якої був професор І.П. Соколянський, а Методкому профосвіти та політосвіти очолював М. Зотін. Особливу увагу привертає Комісія з роботи над підручниками, до якої надходили друківані варіанти підручників та рукописи. Вона почала свою діяльність у 1926 р., що стосувалася переважно перегляду рукописів підручників та рецензування.

На ДНМК покладалося завдання відібрати в 1927-1928 рр. найкращий підручник, щоб на його основі скласти зразковий, а також розробити відповідні принципи та стандарти. Для цього відбувся підбір авторів з суспільствознавства, розглядалися стандарти навчальних посібників, поглибилися вимоги до рецензування [36, арк. 115]. Науково-педагогічний комітет розробив проект резолюції «Про стандартизацію підручників» і 18 липня 1927 р. подав на обговорення ДНМК. Згідно з цим проектом передбачалося, що поряд з допущеними цензурою підручниками старого зразка, вводилися нові, які повинні були витіснити старі.

Навчальну літературу в 1925-1927 рр. видавали ДВУ – понад 190 тис., кооперативні видавництва «Пролетарій» – 59,7 тис. та «Український робітник» – 28,9 тис. примірників. ДНМК контролював видавничі плани кооперативних та приватних видавництв. Так, у 1926р. згідно з його висновками, видавничий план «Українського робітника» на 1927/28р. був визнаний занадто «роздутим», тому його необхідно було скоротити у два рази. Скороченню підлягала художня література до 300-400 друківаних аркушів, а залишалися назви на робітничу тематику. Плани професійної літератури мали поповнити брошури на професійну тематику, з проблем загальнокультурної та політичної роботи. Було прийнято рішення включити ряд назв з теорії та історії профруху українською та російською мовами. Був розглянутий також і видавничий план кооперативного видавництва «Книгоспілка», і зазначалося, що продукція «Книгоспілки» в 1926/27 р. становила 405 назв, обсягом 2 083 друк. арк., усього 4 млн. примірників. У видавничих планах «Книгоспілки» на 1927/28 р. було заплановано видати 463 назви, 2 261 друк. арк., наклад 3 млн. примірників. Члени ДНМК зазначили, що «Книгоспілка» поступово перетворюється на комерційну організацію і прагне до видання рентабельної літератури. Коло співробітників кооперативного видавництва постійно поповнювалися кваліфікованими кадрами. Але цензуру не задовольняло те, що на чолі видавництва стояла, переважно, інтелігенція, бо це суперечило постановам партії [36, арк. 71]. Адаже основною умовою діяльності кооперативних видавництв було те, що вони повинні були залучати до роботи представників «з низів» – селян та робітників [10, с. 188].

Особливі вимоги були до рецензентів, які дотримувалися резолюцій ДНМК. Рецензент мав вивчити рукопис навчальної літератури і дати йому науково-методичну, літературну та політичну оцінку. Автор не повинен знати рецензента до надання рецензії ДНМК. Рецензенти обиралися зі складу кращих педагогів, професорів, учених, котрі працювали в установах соцвиху. Для рецензентів художньої літератури були окремі інструкції, у яких вимагалася вичерпної оцінки рукопису, щоб ДНМК зміг зробити свої висновки. Рецензія вказувала назву книжки, прізвище автора, кількість сторінок, зміст, позитивні та негативні сторони, оцінку художньої, педагогічної та політичної якості, її наявність на ринку, чим відрізняється від інших книжок, для дітей якого віку вона розрахована, які корективи слід внести.

XII з'їзд партії для посилення керівництва видавничою галуззю прийняв рішення про створення Бюро радянсько-партійних видавництв при ЦК РКП (б) [3, с. 272]. А вже в січні 1924 р. було створено Всеукраїнське бюро радянсько-партійних та громадсько-кооперативних видавництв, метою якого стало: проведення партійних директив у галузі книговидавництва та книготоргівлі; витіснення приватного капіталу; об'єднання існуючих та в майбутньому створених радянсько-партійних та суспільно-кооперативних видавництв УСРР; регулювання відносин як між окремими видавництвами УСРР, так і тими, що перебували за її межами;

створення необхідних для нормальної роботи видавництв фінансових, виробничих та торговельних умов. Бюро діяло при відділі друку ЦК КП(б)У, до складу якого входили радянсько-партійні та суспільно-кооперативні видавництва. Від кожного видавництва при Бюро був уповноважений представник, а для кожного його члена були обов'язковими його постанови. Основний капітал Бюро формувався із щомісячних внесків його членів, величина яких залежала від характеру видавництва, обсягу друкованої продукції. Фундаторами Бюро були ДВУ, державне видавництво «Червоний шлях», кооперативні видавництва «Книгоспілка» та «Пролетарій» [45, арк. 27]. На початку 1925 р. до Бюро увійшло кооперативне видавництво «Український робітник». Усього до цього органу входило 39 видавництв з Москви та 34 – з інших міст. Між видавництвами кредити, що надходили з державної скарбниці на видавничу галузь, розподіляло Бюро. Їх надавали переважно тим видавництвам, що входили до об'єднання, а приватні видавництва були поза увагою. Тобто тут прослідковується проста схема: якщо кооперативне видавництво отримувало різноманітні пільги, а також кредити, то воно обов'язково мало стати членом Бюро. Цей орган був зніційований державою для того, щоб об'єднати всі наявні видавництва під одним керівним органом. Централізація цієї справи була завершена в 1930 р., коли утворилося Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ).

При Бюро діяла спеціальна комісія, що досліджувала видавничу діяльність. Так, 4 грудня 1924 р. на її засіданні було розглянуто питання, яке стосувалося приватних видавництв. За даними, які надійшли до Бюро на 1 червня 1924 р., на приватні видавництва припадало – 1 914 назв, обсягом 7 208 друкованих аркушів, з них на белетристику приходилося – 30%, на прикладні науки – 12%, протягом року було заборонено до друку 75 назв. На цей час приватні видавництва розпочали видавати соціально-політичну літературу. Більшість приватних видавництв працювали під виглядом кооперативних і навіть входили до кооперативних об'єднань. Приватне видавництво мало в штаті 5-6 чоловік, в основному родичів. Кооперативна форма допомагала їм отримувати пільги та уникати оподаткування суб'єкта підприємницької діяльності. Вони купували папір у Папіртресті, а друковану продукцію приватний видавець збував через радянські та партійні видавництва. Переваги приватного сектору були в мобільності його апарату, який швидко реагував на будь-які економічні зміни. 15 травня 1924 р. Бюро затвердило постанову щодо приватних видавництв. У ній зазначалося: «Констатуємо наявність у приватно-видавничій продукції антирадянських ідеологічно небажаних проявів, вважати за необхідне посилення політконтролю та цензури щодо приватно-видавничої продукції, а також не допустити будь-яких стосунків між членами Бюро та приватними видавництвами, вивчити видавничу продукцію приватних видавництв, за допомогою якої вони «тримаються» на книжковому ринку, та забезпечити суспільство подібною продукцією...». Отже, щоб знищити приватний видавничий сектор, влада забороняла вступати з ним у зносини державним та кооперативним видавництвам, окрім цього, приватні видавництва повинні були розоритися під тиском нездорової конкуренції.

Незважаючи на участь кооперативних видавництв у діяльності Бюро, їх стійкість на книжковому ринку розглядалася як негативний прояв у відношенні до державних видавництв. На засіданні президії Центрального бюро радпартвидавництв 9 листопада 1924 р., де головою був В. Шварц, серед двадцяти учасників семеро представляли кооперативні видавництва, обговорювалося питання щодо місця і ролі кооперації. Президією Бюро було запропоновано відокремити книговидавничу від книготоргівельної діяльності кооперативних видавництв. На захист виступив представник від кооперації І. Рабінович, він зазначив: «Державна торгівля друкованою продукцією по суті лише доповнює кооперативну. Кооперація досить уміло «вливається» в суспільні маси і є бажаною в торгівельній мережі книжкового ринку, а тому й потрібна народу. Вона не вимагає монополії у видавничій галузі, але, там де налагодила свою торгівельну мережу, бажає, щоб не було тиску з боку державних видавництв» [41, арк. 259, 261]. Думку І. Рабіновича підтримав П. Копейкін, котрий зазначив: «Кооперація продає книги в селах дешевше за інші видавництва, і їм доводиться із цим рахуватися» [41, арк. 297]. Тобто державні органи спробували відокремити кооперативні видавництва від книжкового ринку, залишивши за ними лише культурно-просвітницьку та видавничу діяльність для того, щоб поставити їх у фінансову залежність від державного капіталу, цим самим прискорити їхнє повне одержавлення.

Висновки. Отже, дослідивши діяльність кооперативно-приватних видавництв, можна констатувати, що їхні взаємовідносини з державними видавництвами мали ситуативну суспільно-політичну парадигму, яка віддзеркалювала ставлення монопартійної системи до самодіяльних форм підприємницької діяльності населення. Протягом 1920-х рр. тривало своєрідне «мирне» співіснування двох секторів видавничої діяльності, але спостерігалася тенденція до одержавлення кооперативно-приватних видавництв. Держава намагалася не допустити посилення ролі приватних і кооперативних форм. Запроваджуючи класифікацію видавництв, радянська держава прагнула монополізувати й централізувати видавничу галузь в Україні, запровадити систему політико-ідеологічного контролю у вигляді цензури. Адміністративно-судові та ідеологічні заходи державних органів були спрямовані проти кооперативних та приватних видавництв з декількох причин: усунути конкурента зі споживчого ринку книжкової продукції, унеможливити функціонування самодіяльної кооперативно-приватної системи в галузі поліграфії і друку, залучити їх до виконання державних замовлень ідеологічного спрямування, схилити до реорганізації на засадах і принципах державних об'єднань.

Список використаних джерел

1. Аветушенко І. Б. Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20-30-ті рр. XX ст.): Дис.... канд. іст. наук Київський Національний університет імені Тараса Шевченка: 07.00.01. Київ: 2001. 198 с.

2. Блюм А. В. Советская цензура в эпоху тоталитарного террора. 1929-1953. Санкт-Петербург, Академический проект, 2000. 312 с.
3. Говоров А. А. История книжной торговли в СССР: Учебное пособие для вузов по специальности «Книговедение и организация книжной торговли». Москва: «Книга», 1976. 399 с.
4. Голубенко П. Україна і Росія у світі культурних взаємин. Київ: Дніпро, 1993. 366с.
5. Горчева А. Ю. Пресса Гулага (1918-1955). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1996. 152с.
6. Гречанко В. А., Ярмиш О. Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.): Монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 276 с.
7. З історії книги на Україні. Київ: Наукова думка, 1978. 116 с.
8. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 32. С. 252.
9. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 81. С. 473.
10. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 20. С. 142.
11. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. 672 с.
12. Кізюн В.К. Видавнича діяльність державних, суспільно-політичних та громадських організацій в 20-ті р.: Дис.... канд. іст. наук Київський Національний університет імені Тараса Шевченка: 07.00.06. Київ: 1994. 206 с.
13. Книга и книжное дело в СССР: Сб. док. и мат. (1917-1941). Київ: «Наукова думка», 1965. 478 с.
14. Коваль С. Формування системи тоталітарного контролю в Радянському союзі. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2004. Вип. 15. С. 149-155.
15. Колосова Н. Ф. Видання технічної літератури на Україні (1917-1940). Конспект лекцій для студентів-заочників. Вип.1. Харків: Б.в., 1970. 57 с.
16. Костиук Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922-1930 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Черкаси, 2006. 241 с.
17. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення комуністичної партії і Радянського Уряду 1917-1959р. Збірник документів. В 2-х Т. Київ: Держполітвидав УРСР, 1959. 396 с.
18. Масненко В. Цензура в під радянській Україні 20-х років: система, інструкції, репресивна політика. Сучасність. 1996. № 6. С. 81-90.
19. Молодчиков О. В. Книга Радянської України. Київ: Політвидав України, 1974. 280с.
20. Мухін М. Бібліографія. Нова Україна. Прага-Берлін. 1923. № 6. С. 183-184.
21. Пропаганда і агітація в рішеннях та документах ВКП(б). Київ: Держполітвидав, 1950. 568 с.
22. Реорганізація видавничої та книготорговельної справи на Україні. Бібліологічні вісті. 1930. № 3. С.144-148.
23. Тищенко Ю. Сучасне становище книжкової справи на Україні. Нова Україна. Прага-Берлін. 1923. № 6. С. 120-132.
24. Удод О. А. Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу: 1920-30-ті рр.: Дис.... д-ра. іст. наук / Дніпропетровський державний університет: 07.00.06. Дніпропетровськ: 2000. 398 с.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 178. Оп. 1. Спр. 165. 30 арк.
26. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 920. 77 арк.
27. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 922. 79 арк.
28. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 467. 94 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 976. 349 арк.
30. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 964. 628 арк.
31. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 965. 861 арк.
32. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 970. 91 арк.
33. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 724. 125 арк.
34. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 8538. 17 арк.
35. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 242. 354 арк.
36. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 660. 306 арк.
37. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 691. 215 арк.
38. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 546. 141 арк.
39. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 486. 42 арк.
40. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 18. 204 арк.
41. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 2. Спр. 73. 509 арк.
42. ЦДАВО України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 165. 30 арк.
43. ЦДАВО України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 175. 907 арк.
44. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 34. 102 арк.
45. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 80. 47 арк.
46. ЦДАВО України. Ф. 539. Оп. 7. Спр. 1272. 20 арк.
47. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 42. 50 арк.

References

1. Avtushenko, I. B. (2001). Totalitaryzatsiia kulturnoi sfery suspilnoho zhyttia v URSS (20-30-ti rr. XX st.) [Totalitarianization of the cultural sphere of public life in the USSR (20-30s of the twentieth century)]: Dys.... kand. ist. nauk Kyivskiy Natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: 07.00.01. Kyiv [in Ukr.].
2. Blyum, A. V. (2000). Sovetskaya cenzura v e'pokhu totalitarnogo terrora. 1929-1953 [Soviet censorship in the era of totalitarian terror. 1929-1953]. Sankt-Peterburg, Akademicheskij proekt [in Rus.].
3. Govorov, A. A. (1976). Istoriya knizhnoj trgovli v SSSR: Uchebnoe posobie dlya vuzov po speczial'nosti «Knigovedenie i organizacziya knizhnoj trgovli» [The History of the Book Trade in the SSSR]. Moskva: «Kniga» [in Rus.].
4. Holubenko, P. (1993). Ukraina i Rosiia u sviti kulturnykh vzaiemyn [Ukraine and Russia in the world of cultural relations]. Kyiv: Dnipro [in Ukr.].
5. Gorcheva, A. Yu. (1996). Pressa Gulaga (1918-1955) [Gulag press (1918-1955)]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [in Rus.].
6. Hrechanko, V. A., Yarmysh, O. N. (2001). Ukraina u dobu «rannoho» totalitaryzmu (20-ti roky XX st..) [Ukraine in the era of «early» totalitarianism (20s of XX century.)] Monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo NUVS [in Ukr.].
7. Z istorii knyhy na Ukraini [From the history of books in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 1978. 116 s. [in Ukr.].
8. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]. 1925. T. 32. pp. 252 [in Ukr.].
9. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]. 1925. T. 81. pp. 473 [in Ukr.].
10. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]. 1925. T. 20. pp. 142 [in Ukr.].
11. Istoriya sovetskoj politicheskoy cenzury. Dokumenty i kommentarii [History of Soviet political censorship. Documents and comments]. Moskva: «Rossijskaya politicheskaya encyklopediya», 1997. 672 s. [in Rus.].
12. Kiziun, V. K. (1994). Vydavnycha diialnist derzhavnykh, suspilno-politychnykh ta hromadskykh orhanizatsii v 20-ti r. [Publishing activities of state, socio-political and public organizations in the 20's]: Dys.... kand. ist. nauk Kyivskiy Natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: 07.00.06. Kyiv. [in Ukr.].
13. Kniga i knizhnoe delo v SSSR [Book and book business in the SSSR]: Sb. dok. i mat. (1917-1941). Kiyiv: «Naukova dumka», 1965. 478 s. [in Ukr.].
14. Koval, S. (2004). Formuvannia systemy totalitarnoho kontroliu v Radianskomu soiuzi [Formation of a system of totalitarian control in the Soviet Union]. Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 15. 149-155. [in Ukr.].
15. Kolosova, N. F. (1970). Vydannia tekhnichnoi literatury na Ukraini (1917-1940) [Publication of technical literature in Ukraine (1917-1940)]. Konspekt lektsii dlia studentiv-zaochnykh. Vyp.1. Kharkiv. [in Ukr.].
16. Kostyk, Ye. P. (2006). Stvorennia ta diialnist kooperatyvnykh vydavnytstv v USSR 1922-1930 rokov [Making and Activities of the Cooperative Publishing in the USSR (1922-1930)]. Candidate Dissertation: 07.00.01 (History of Ukraine). Cherkasy, 241 p. [in Ukr.].
17. Kulturne budivnytstvo v Ukrainiskii RSR. Vazhlyvi rishennia komunistychnoi partii i Radianskoho Uriadu 1917-1959r. [Cultural construction in the Ukrainian SSR. Important decisions of the Communist Party and the Soviet Government of 1917-1959.]. Zbirnyk dokumentiv. V 2-kh T. Kyiv: Derzhpolityvdav URSS, 1959. 396 s. [in Ukr.].
18. Masnenko, V. (1996). Tsenzura v pid radianskii Ukraini 20-kh rokiv: sistema, instruktzii, represyvnna polityka [Censorship in Soviet Ukraine in the 1920s: system, instructions, repressive policy]. Suchasnist, 6. 81-90. [in Ukr.].
19. Molodchikov, O. V. (1974). Knyha Radianskoi Ukrainy [Book of Soviet Ukraine]. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [in Ukr.].
20. Mukhin, M. (1923). Bibliohrafiia [Bibliography]. Nova Ukraina. Praha-Berlin, 6. 183-184. [in Ukr.].
21. Propahanda i ahitatsiia v rishenniakh ta dokumentakh VKP(b) [Propaganda and agitation in decisions and documents of the CPSU (b)]. Kyiv: Derzhpolityvdav, 1950. 568 s. [in Ukr.].
22. Reorhanizatsiia vydavnychoi ta knyhotorhovelnoi spravy na Ukraini [Reorganization of publishing and book trade in Ukraine]. Bibliolohichni visti. 1930. № 3. S.144-148. [in Ukr.].
23. Tyshchenko, Yu. (1923). Suchasne stanovyshche knyzhkovoi spravy na Ukraini [The current state of book business in Ukraine]. Nova Ukraina. Praha-Berlin, 6. 120-132. [in Ukr.].
24. Udod O. A. (2000). Rol istorychnoi nauky ta osvity u formuvanni dukhovnykh tsinnostei ukraïnskoho narodu: 1920-30-ti rr. [The role of historical science and education in the formation of spiritual values of the Ukrainian people: 1920-30's.]: Dys.... d-ra. ist. nauk / Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet: 07.00.06. Dnipropetrovsk. [in Ukr.].
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy) [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)]. F. 2. Op. 4. Spr. 930. 72 Sh. [in Ukr.].
26. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 2. Spr. 920. 77 Sh. [in Ukr.].
27. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 2. Spr. 922. 79 Sh. [in Ukr.].
28. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 3. Spr. 467. 94 Sh. [in Ukr.].
29. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 3. Spr. 976. 349 Sh. [in Ukr.].
30. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 4. Spr. 964. 628 Sh. [in Ukr.].
31. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 4. Spr. 965. 861 Sh. [in Ukr.].

32. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 4. Spr. 970. 91 Sh. [in Ukr.].
33. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 6. Spr. 724. 125 Sh. [in Ukr.].
34. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 6. Spr. 8538. 17 Sh. [in Ukr.].
35. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 7. Spr. 242. 354 Sh. [in Ukr.].
36. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 7. Spr. 660. 306 Sh. [in Ukr.].
37. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 7. Spr. 691. 215 Sh. [in Ukr.].
38. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 8. Spr. 546. 141 Sh. [in Ukr.].
39. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 9. Spr. 486. 42 Sh. [in Ukr.].
40. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 168. Op. 1. Spr. 18. 204 Sh. [in Ukr.].
41. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 174. Op. 2. Spr. 73. 509 Sh. [in Ukr.].
42. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 178. Op. 1. Spr. 165. 30 Sh. [in Ukr.].
43. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 178. Op. 1. Spr. 175. 907 Sh. [in Ukr.].
44. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 292. Op. 1. Spr. 34. 102 Sh. [in Ukr.].
45. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 292. Op. 1. Spr. 80. 47 Sh. [in Ukr.].
46. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 539. Op. 7. Spr. 1272. 20 Sh. [in Ukr.].
47. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 555. Op. 1. Spr. 42. 50 Sh. [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Костик Євгеній Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: klio79@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>
Researcher ID: C-2808-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Костик Евгений Петрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе, ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина, e-mail: klio79@i.ua

DATE ABOUT THE AUTHOR

Kostyk Yevhenii, Ph.D. in History, Associate Professor at the Chair of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@i.ua

УДК: 658.

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-113-122>

ЛИКВИДНОСТЬ: ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ, СТРУКТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

**Макарчук И. Н.,
Перчук О. В.,
Коркач И. В.**

Целью написания этой статьи является теоретическое обоснование финансового аспекта ликвидности предприятий, усовершенствование классификации видов ликвидности и определение ее функций.

Предметом исследования является рассмотрение проблемных вопросов классификации видов ликвидности, которые проявляются в объекте или субъекте в форме трехуровневой иерархической структуры на макро- и микроуровнях управления и проявления взаимосвязей между ними.

Теоретические основы финансово-экономической категории „ликвидность» заложены в трудах А. Маршала, А. Монкретьена, У. Петти, А. Смита, У. Стеффорда и других. Существенный вклад в развитие этой теории внесли Дж. Кейнс и К. Маркс. На современном этапе рассмотрения ликвидности предприятий посвящены труды многих как отечественных, так и зарубежных экономистов: С. Брю, С. Майерса, К. Макконела, И. Фишера, М. Фридмана, Дж. Хикса, П. Лайка, Л. Лахтионовой, Э. Никбахта и А. Гропелли, А. Поддерегина, Г. Савицкой и других. Однако в опубликованных научных работах эти вопросы еще недостаточно исследованы.

Финансовая устойчивость является основой деятельности каждого компании в условиях рыночной экономики. В этом процессе приоритетное значение имеет обеспечение его ликвидности. Изучению